

Mariánská studánka u poutního místa na Hrádku u Vlašimi

Vypracoval: RADKO BÍLEK

Hrádek u Vlašimi je vnímán jako mariánské poutní místo. V místním kostele, který je zasvěcen sv. Matoušovi, byla a je uctívána soška gotické trůnicí Panny Marie Hrádecké s Ježíškem. Názorová dvojkolejnost pohledu na stáří poutního místa byla a nadále zůstává. Odlišné stanovisko zastávali také dva katoličtí kněží, kteří na Hrádku působili. Antonín Norbert Vlasák ¹⁾ míní, že na Hrádku vzniklo poutní místo až v období rekatolizace (snad kolem roku 1627) a bylo náhradou za zrušené kališnické shromaždiště na tzv. Kostelíku, na nedaleké Kladrubské hůře.

Zastáncem druhého názoru, že uctívání Bohorodičky Hrádecké je staršího data byl František Věk Kamarýt ²⁾, jež svoji úvahu o stáří mariánské úcty mimo jiné opíral o starobylost největšího zvonu v hrádeckém kostele, který pocházel z roku 1555 a nesl jméno Rodičky Boží. Běžným pravidlem tehdy bývalo, že největší zvon byl pojmenován po tom světcí, jemuž byl objekt zasvěcen.

Jelikož chceme hovořit o hrádecké studánce, je nutné si říci, že každé, nebo téměř každé, poutní místo mělo či má svoji *záračnou vodičku*. Nejinak je tomu i na Hrádku, a proto soustředíme pozornost k Mariánské studánce. O úctě k zdejšímu vodnímu zdroji svědčí několikanásobné úsilí o postavení kapličky u studánky, což zde v počátcích mariánské úcty nebylo. Poslední dvě snahy jsou doloženy nejen v listinném materiálu, ale také výtvarně. Některá méně známá fakta si přiblížíme a prolístujeme si zejména kramářské písně, které nebyly doposud v souvislosti s Hrádkem zmiňovány. Z hrádeckých poutních písní se dá vysledovat řada zajímavostí, které se vztahují nejen k našemu tématu, a to je důvodem proč se jim věnujeme.

Exerpováno bylo 47 hrádeckých poutních tisků, ze kterých pouze dvě písně vybočovaly z výlučně náboženského obsahu.³⁾ Prolínají se tu námět církevní a senzacechtivé téma vraždy, které bychom dnes nazvali bulvárem. Tisky to jsou téměř identické a vycházely pravděpodobně z události vztahujících se původně k Panně Marii Svatohorské.⁴⁾ Hrádecké zaměření písní a modliteb jistě nebylo vždy původní, jak naznačují vyloučené tisky. Za poutní (poutnické) lze pokládat pouze ty s náboženskou tematikou. V některých případech jsou píseň a modlitba v jednom tisku, ale nezávisle na sobě. Za modlitbu lze ojedinele považovat refrén písně, ale obvykle jen když je určen ke společnému zpěvu, což vzdáleně evokuje prosebná vyznání loretánské litanie. Mariánské hrádecké písně, podobně jako jiné, můžeme dělit na prosebné, děkovné či touto formou šířené modlitby. Další členění může být na písně před poutí, na cestě, které končí modlitbou, zpravidla u poklony, což je místo odkud je prvně vidět cíl cesty. Po příchodu na poutní místo je modlitbou veleben obraz či socha Panny Marie za šťastnou hodinu smrti. Při odchodu je zpívána píseň na rozloučenou a po návratu domů zazní píseň, která je poděkováním za šťastnou cestu zpět.⁵⁾

Ve sledované kolekci jsou datované tisky v rozmezí let 1767 ⁶⁾ až 1950 ⁷⁾ a mezi nimi byl také jeden tisk v němčině,⁸⁾ který má název *Ein schönes Gebett zu der allerheiligsten Gottes Gebährerin Jungfrau Maria zu Hradeck* (Pěkná prosba k nejsvětější prosebnici Panně Marii na Hrádku) a tvoří ji: *Gebett in allen Anliegen und Betrübnußen, um eine gewisse Gnad zu erlangen* (Prosba k dosažení opravdové milosti při všech potížích a potřebách) a *Ein anderes Gebett*, kde je Panna Maria nazývána ozdobou šťastného místa Hrádku.

Můžeme předpokládat, že původní tvorba vztahující se k Hrádku nebyla bohatá a lze se domnívat, že byla ojedinelá. Zcela běžné bylo na některých lokalitách přejímání veršů a někdy i celých slok, především z velkých a opěvovaných poutních míst, zvláště když to umožňoval rým (Svatá hora u Příbrami). Velkým podílem k této praxi přispívali v 18. a 19. století v tiskárnách. Docházelo však i k migraci veršů mezi Čechami a Moravou. Nejinak

tomu jistě bylo také u písní vztahujících se k Hrádku, což dokládají např. písňové texty týkající se Vranova či Svatého Kopečku u Olomouce a tamní mariánské úcty.⁹⁾

Ze sledovaného hrádeckého souboru jsme vybrali pouze sedm titulů, které se volně vztahují k Mariánské studánce a kapličky u ní. Jejich malý počet snad vychází ze skutečnosti, že si na Hrádku relativně pozdě uvědomili, že pro poutní místo je velkým handicapem nepřítomnost vody. S myšlenkou obohatit zdejší poutnickou lokalitu o vodní zdroj se přišlo dosti pozdě. U prvního zaznamenaného zázračného uzdravení z roku 1763 se o vodě ještě nehovoří. Můžeme předpokládat, že k užívání hrádecké vody k léčbě došlo až v druhé čtvrtině 19. století.

Podnět k uctívání zdejší vody mohl přijít od vlašimských poutníků, kteří tudy chodili, zastavili se a občerstvili. Nelze vyloučit, že impuls přišel z řad církevních či od města Vlašimi, které vlastnilo od roku 1547 dvůr Ctiboř i s osadou Hrádkem, a tím se město zároveň stalo patronem hrádeckého kostelíku sv. Matouše.

Prvním krokem uctívání u studánky bylo zavěšení mariánského obrázku, jak můžeme vyčíst z následujících slok:

*7. Opodál studánka, zázračná vodička
nad ní je obrázek Hrádecká Matička.*

*8. S tou svatou vodičkou, každý se posilní,
jen kdo se důvěrně k Marii pomodlí.¹⁰⁾*

Snad se jedná o reedici staršího tisku, což bývalo časté a stejně nemůžeme vyloučit, že je to upravený a převzatý text odjinud. Dle běžné dobové praxe je možné vycházet z poznání, že zázračná voda je pro poutní místo přínosem. Dnes již není podstatné, kdo a kdy byl iniciátorem zdařilého záměru či kdo byl uzdraven. Zásadní je, že voda přinášela a přináší naději.

Ač známe hrádecké poutní písně od 18. století, zmínku o vodě či kapličky nacházíme až roku 1848.¹¹⁾ Píseň je zajímavá tím, že o sobě neuvádí, kromě datace, žádné další údaje. Není řečeno, že motiv vody a kapličky se nevztahoval již k dřívější době.

*Pod svatým obrazem teče s kapličky ven voda svatá,
která moc nemocných křesťanů věrných uzdravila,
že berle tu nechal domu zdrav šel, slepý nabyl zraku,
skrz Matku Boží Bůh ho slyšel.*

V tisku z roku 1848 je zaznamenáno i podivuhodné vyléčení zraku: *Od Hradce pán jeden sedm let bolest měl svejma očí, doktoři pravili: není k spomožení jsau vytekli. ... chvátal ke studánce vimil sobě oči byl zbaven nemocy ... Potom když domu šel na té cestě seznal co jest žádal pravil ach manželko já zas vidím všecko, svatá vodo skrze tebe já sem zraku nabil, že jsem Matku Boží, a to dnem i noci porád prosil.*

Pokud se v roce 1848 vyskytuje zpráva o kapličky, mohlo by se jednat o dřevěnou stavbičku, o které se zmiňuje Kamarýt. Jeho informace se vztahuje k roku 1826 a předcházela pozdějším stavbám. Nemohlo se jednat o kapličku zděnou, jelikož ta byla postavena nákladem záduší teprve roku 1849.¹²⁾ U posledně zmiňovaného tisku nelze vyloučit antidatování, což se z různých důvodů dělalo často.

Píseň k Panně Marii zpomocnici křesťanův známe ze tří exemplářů.¹³⁾ Ve starší variantě se setkáváme s již podobným upozorněním na cestu k Hrádecké Bohorodičce, ale nenajdeme tam studánku, jako zaznívá zde ve třetí sloce:

*Jestli k ní pautníčku cestu nevíš,
Zeptej se k Vlašimi, tam se dovíš;
Je pod dědinou Ctiborem*

*Nad řekou Blanicí rezidenc má,
Na to svaté místo všecky čeká,
Chudého i bohatého,*

Maria Hradecká v domečku svém.

Její rezidenc je pro každého.

*Opodál v kapliče voda svatá,
Která mnoho lidu uzdravila,
To skrz tvoje přimlouvání,
Dosáhli od Boha smilování.*

Další píseň je z tiskárny Stanislava Pospíšila v Chrudimi z roku 1862.¹⁴⁾ Na titulní stránce vidíme bohatý mariánský výjev, který je obklopen mandorlou. Panna Maria má Ježíška na levé ruce a v pravici třímá žezlo. Dítě drží v pravé ruce (říšské ?) jablko, které má mnoho významů. Ve výši jejich obličejů se vznášejí dva andělé s růžencem a škapulířem a pod nimi jsou dva putti.¹⁵⁾ Vše dotvářejí ornamenty s erbem, který nelze určit. Chvalozpěv má čtrnáct číslovaných slok, ale nás zaujaly následující:

*4. A tu jedna chromá byla,
která již dlouhý čas nechodila,
měla doktoru již více,
však jen Maria byla pomocnice.*

*6. Když k studánce blíže přistoupila,
tou svatou vodičkou se umyla,
před její obrázek klesla,
a svou berli tady zanechala.*

*5. Měla zdání to od Boha,
by k studánce k Hrádku pospíchala,
zrovna k tomu městečku,
kde Maria bydlí v kosteličku.*

*7. Ta berla je tady na památku,
by každý poutníček věřil v skutku,
jak je Maria dobrotivá,
každému hříšniku nápomocná.*

Text nás přivedl na myšlenku, že vyšel z reálných skutečností a tak jsme po úvahách došli k několika záchytným bodům. Byla to díla historika Františka Augusta Slavíka, P. Františka Věka Kamarýta a následně matriky s dalšími archiváliemi.

Předpoklady se téměř naplnily. Jelikož čerpáme často z Kamarýtova díla, tak jsme tam zaregistrovali podstatné údaje, zmiňované v poutní písni. *Před několika málo roky zemřela v blízkém Domašíně žena, která asi před 35 roky na Hrádku náhle uzdravena byla. Spadla kdysi z lešení, na němž zedníkům podávala, a následkem toho zchromla, tak že musela celých 15 roků chodit o berlích. O druhé pouti na Hrádku v oktávě svátku Navštívení Panny Marie přišla i ona s matkou svou na pouť na Hrádek. U studánky obmývala si churavé nohy a ústa její šepotala vroucí modlitby k Panně Marii. Najednou začala se nějak výtrzně chovati; matka jí domlouvala a vybízela, aby šla již do chrámu Páně. Chorá jaksi trhavě odpovídala, že jest jí nějak tak blaze, že cítí přelíbeznou vůni z růží, že to ani vypověděti nemůže. Najednou s výkřikem radostným vstala, chopila se berlí, odhodila je a docela zdráva za velikého shonu lidu – bývá ten den na Hrádku až i deset tisíc lidí – ubírala se do chrámu Páně. Od té doby berlí nepotřebovala. Berle ty nějaký čas byly v kapliče u studánky, ale časem se ztratily. Uvádím tento případ, třeba že nebyl zapsán v pamětní knize, protože jsou toho pamětníci ještě naživu.*¹⁶⁾

Kamarýtovo líčení je přibližné a v mnohém ho doplňuje domašínský František August Slavík, za jehož dětství se úraz stal.¹⁷⁾ *Nejnovější doby pak stalo se u kaple Panny Marie blíže lesa, že uzdravena byla zde dívka na nohy zmrzačená, Josefa Zajícova, dcera provazníková z Domašína. Když se totiž stavěla roku 1853 brána do parku pod Domašínem, pracovala řečená dívka při stavbě té, a tu se přihodilo, že když stoupala po lešení nahoru, nenadále dolů spadla a nohy sobě polámala. Zmrtvěly nohy její a ona dlouhý čas na nemocné lůžko upoutána jest. O pouti hrádecké jednoho z nejbližšího léta puzena byla vnitřním mocným pudem, aby vykonala i ona pobožnost na místě posvátném. Uposlechla hlasu toho a o berlích sama dostala se ke kapli Panny Marie. Že pohnuta vroucností víry své klekla v potůček*

plynoucí na místě tom, a když po chvíli nábožnost svou vykonala, a o berlích spřítiti se chtěla, – ejhle! zdráva jest povstala sama! Na památku toho umístěny jsou berle její na kapli posvátné a podnes tam zvěstují pamětihodnou tu událost.

Slavíkův záznam lze považovat za věrohodnější, když např. stavbu zámecké brány do parku pod Domašínem, a tím i dobu úrazu domašínské dívky, řadí vždy do roku 1853. V době úrazu Josefy Zajícové byl sedmiletý a zmiňovaný rukopis dopsal nejpozději ve svých 23 letech. Jeho údaje jsou přesnější a dovolují tvrzení, že poutní píseň z roku 1862 vycházela z domašínských reálií. Informace, které publikoval P. Kamarýt umožňují totéž uvažování. Při studiu materiálů k této otázce jsem v kronikách farního úřadu v Domašíně k případu Josefy Zajícové nenašel, mimo zmiňovaného roku stavby domašínské brány, žádnou informaci. Údaj pro jeho zajímavost předkládám. *Brána při parku pod Domašínem patří k Domašínu. Vystavěna byla roku 1853. Jelikož dokázáno jest, že knížecí brána, v které hajný Matěj Hikl ostává, na domašínském pozemku č. parc. 1583 vystavena jest, že to samé číslo 147 obdržela, která k Domašínu přináleží a kam také s domovní daní předeepsána jest... C. k. okresní úřad ve Vlašimi. 12. srpna 1862.*¹⁸⁾

Předpoklad, že si přiblížíme osobu Josefy Zajícové v matrikách se nenaplnil. Našli jsme několik záznamů, které se nabízely, ale nakonec se nedaly konkretizovat. Na pomoc jsme si přibrali Slavíkovy Dějiny Domašína,¹⁹⁾ ve kterých je uvedena řada Zajíců, ale žádného, který by byl provazníkem. Dalším materiálem, ke kterému jsme upírali naději byla obecní domašínská matrika, která je přibližně z roku 1850, avšak ani ona do případu nevnese jasno.²⁰⁾ Po našem pátrání přicházejí v úvahu dvě ženy se stejným křestním jménem Josefa a příjmením Zajícová. Datum jejich narození by mohl odpovídat datu úrazu. Nejmarkantnější se různí samozřejmě v rodičích a v čísle popisném, jelikož další údaje mohou hovořit pro obě. Rozlišíme je velkými písmeny A; B.

A. Josefa Zajícová, narozená v Domašíně 18. srpna 1835, čp. 23.²¹⁾

B. Josefa Zajícová, narozená v Domašíně 8. ledna 1838, čp. 144.²²⁾

Pro osobu A hovoří nezvyklá skutečnost, která souvisí se Slavíkovým tvrzením o údajném povolání otce A, což mělo být provaznictví. Provazníka jsme mezi domašínskými občany v době narození dívek nenašli. Obec prodala roku 1709 uvedené stavení čp. 23 občanu Sklenářovi, který byl provazníkem. Roku 1775 koupil domek Matěj Zajíc, který ho převedl v roce 1791 na Jana Zajíce.²³⁾ Údaje z dalšího období nejsou vedeny. Je možné předpokládat, že Zajícové byli pro velké množství těchto příjmení rozlišování po gruntech. Nám první známý vlastník usedlosti čp. 23 vykonával řemeslo provaznické. Otcem dcery A byl Josef, který měl být hrnčířem, ale to nic nemění na skutečnosti, že se tam říkalo u Provazníků.

Otec dcery B Jan Zajíc má uvedeno v matrice, že je také mistrem hrnčířským. V obecní matrice je příjmení psáno německy Zajitz, narozený 1804, ale s poznámkou domkář.

Další údaje jsme nezachytili a lze předpokládat, že alespoň jedna ze jmenovkyň se provdala, čímž změnila své rodné příjmení. Do úvahy také přichází jejich odstěhování a snad proto je nelze najít v domašínské matrice zemřelých.

Když jsme se nedopátrali kýženého výsledku, tak se alespoň zastavíme v lese u Mariánské studánky s kapličkou, kde mělo dojít k odložení berlí. Studánka je necelých půl kilometru od hrádeckého kostelíku, kam směřuje modrá turistická značka. Zvláště o poutích tady všude vládl čilý ruch. Prostranství jako celek však proto vyžadovalo úpravy, aby se mohlo podílet na reprezentaci poutního místa.

Již v malé dřevěné kapličce z roku 1826 byl umístěn mariánský obrázek. V roce 1849 byla vystavěna na náklady záduší zcela nová kaplička a z Hrádku k ní rozšířena cesta, jak uvádí Kamarýt.²⁴⁾ Ale roku 1889 bylo nutné kapličku opravit, jelikož se zdi rozestupovaly. Důvodem byly mělké základy a vlhkost. Ke studánce byl také zabudován kamenný práh pocházející z blanického kamene. Předpokládejme, že máme zachycenu kapličku, kde ji můžeme spatřit před i po opravě. Neopravená je vyobrazena na straně 23 v Kamarýtově

citovaném spisku, který byl vydán roku 1900. Její opravenou podobu nám přibližuje kolorovaná litografická pohlednice vydaná nejpozději v roce 1903.²⁵⁾ V obou případech se jistě jedná o starší záběry. Na pohlednici je nad výklenkem patrný text: *Oroduj za nás Svatá Boží Rodičko* a na nosném pilíři je neidentifikovatelná deska, snad s nějakým textem vztahujícím se k poutnímu místu či přímo s votivním přípisem. Ve výklenkovém prostoru, kde byla umístěna socha Panny Marie Lurdské a také obrazy, vidíme výraznou kleštinu, která měla zabránit v rozestupování stěn. Při opravách roku 1889 nechalo město Vlašim okolní prostor urovnat a osázet stromovím. Od té doby bylo místo o poutích využíváno obchodníky a bylo velice lukrativní, jelikož procesí i jednotlivci k Mariánské studánce neopomněli zavítat. Městský úřad ve Vlašimi vypsál roku 1900, coby patronátní úřad záduší hrádeckého, veřejný pronájem místa zvaného *u studánky* v městském lese Březině, k účelu provozování výčepu piva a kořalky, pak podávání teplých a studených jídel o poutích hrádeckých na dobu tří let. Ke dražbě bylo vyzváno pět vlašimských hostinských, ze kterých uspěl Antonín Dýcka.²⁶⁾

Krátce po přelomu 19. a 20. století můžeme sledovat z archivních dokumentů stavbu zcela nové kapličky, která byla vybudována na původním místě.²⁷⁾ V pečlivém návrhu rozpočtu z dubna 1904, který zpracoval vlašimský rodák architekt a stavitel Jindřich Neubauer, nalézáme řadu zajímavostí. Zednické a pomocné práce zde v předběžném rozpočtu zpracoval pražský stavitel a architekt Josef Čámský, který parafoval svoji část 8. července 1904. Základy byly vykopány na ploše 9 m² do hloubky 2 m, aby stavba nebyla postižena nestabilitou jako předcházející. Vzhledem k tomu, že studánka trpěla častým nedostatkem vody, byla řešena i tato otázka. K zachycování a svedení okolních vod došlo budováním trativodů a betonových kanálků. Podobným způsobem byl řešen i odtok vody. Na tak malé stavbičce se vystřídala řada profesí z nichž jmenujme. Zedníky, pumpaře, kteří řešili problém s vodou, umělečtí kováři, kteří zhotovili nejen tepanou mříž, ale i kovovou pokladničku. Kamenické práce provedl Antonín Jirman z Domašína, který se zavázal předat dílo v květnu 1904. Kovolijec zhotovil 40 kusů písmen a předal je cizelérovi k dalšímu opracování. Dále zde pracoval pokrývač, lakýrník, který vytvořil nám dnes neznámý nápis na pokladničce a ještě další profese. Původně boční průčelí zdobila štukatérská práce, kterou je možné spatřit na starších záběrech, a tvořili jí dva secesní andělé. Štukatéri ještě vytvořili na portále stuhy a osadili nápis z kovových písmen, který zněl: *MARIA MÁTI ZA NAŠ LID V NEBESÍCH RAČ SE PŘIMLUVIT!* Důležitý podíl, a ve výsledku nejvíce obdivované bylo dílo Rakovnické šamotky, označené prostě jako práce ze šamotu. Na mozaikovém barevném obrazu je vznášející se Panna Maria Hrádecká nad kostelem sv. Matouše. Šamotové kachlíky tvoří také obložení vnitřních stěn. Plánovaná částka i s terénními úpravami činila 2854 K a ve skutečnosti, díky mecenášům, byla kaplička s veškerými úpravami pořízena za 2400 K.

Hlavní podíl na původní stavbě obvykle mívá architekt a stavitel, což v případě hrádecké kapličky byl Jindřich Neubauer, vlašimský rodák a občan. Kaplička pro něho byla, po praxi u renomovaného Josefa Fanty v Praze, první samostatnou stavbou. Hrádecká lesní kaplička mu přinesla uznání, ale Mariánská studánka zase celoživotní trauma. V jeho medailonu čteme: *Tato zdánlivě drobná stavbička vzbudila ve své době pozornost i vídeňského měsíčníku „Der Architekt“, který uveřejnil fotografii kapličky a hodnotil vzácný soulad památkářský, stavební a umělecký.*²⁸⁾ Jinou podobu měly osobní výčitky provázející Neubauera, které zaznamenal Jaroslav Pouzar: *Když umíral stavitel Neubauer, který přestavoval hrádeckou kapličku, vyznal prý se před smrtí z toho, co ho dlouhá léta trápilo, že zkažil hrádeckou vodu. Tato studánka měla jen jeden pramen, poměrně slabý. Lidé vodu hodně čerpali a ta nestačila, studánka byla stále prázdná. Při opravě požádal farář Kamarýt stavitele, aby nějak zařídil, aby tam bylo vody více. Pan Neubauer svedl tedy do studánky celkem sedm pramenů z okolí. Od té doby bylo sice vody dost, ale ztratila své léčebné účinky. Dal si na pražské technice udělat chemický rozbor a bylo zjištěno, že voda je slabě radioaktivní. Dával si tedy za vinu, že původní léčivý pramen vlastně silně rozředil a tím ho zkažil.*²⁹⁾

Posílení zdroje vody na Hrádku se stalo realitou a tím následně popisovaný případ uzdravení z roku 1889 byl natrvalo zcela posledním zdejším zázrakem. Dívku ze Zruče nad Sázavou začla pobolívat noha, která se stávala bezvládnou. Ač dívka byla v péči vyhlášených lékařů, stále více chřadla a byla nucena chodit o berlí. Rodiče dopravili dívku k Mariánské studánce, kde jí nohu omyli vodou, pomazali blátem a obvázáli. V krátké době se začala dříve bezvládná noha prokrvovat a dívka se uzdravovala. Později se již nepoznalo, která noha byla nemocná. Farář Kamarýt za zmíněným případem k tomu uvádí: *Bývá často, že při velkém návalu studánka jest vybrána a zbývá jen bláto, které lidé jako vody zevně užívají.*³⁰⁾

Hrádecká kaplička přinesla i novou dataci knihy Poutnická místa a posvátné svatyně v Čechách, kterou napsal Julius Košnář. Archivní materiály o její stavbě dokládají, že byla stavěna roku 1904. Rok vydání 1903 vycházel z datace předmluvy. Košnář tak nemohl zaznamenat v roce 1903 okolnosti kolem stavby kapičky na Hrádku a jejího vysvěcení. Události to jsou až z roku 1904 a tak je evidentní, že titul nemohl být vydaný v uváděném roce, ale skutečným rokem vydání je, jak píšeme, až rok následující.

Otevřené místo mezi stromovím, poblíž Mariánské studánky s kapličkou se rozrůstalo, neboť počet prodejních stánků a pouťových atrakcí byl stále větší. Město Vlašim zde vycítilo ekonomický přínos a tak plochu rozšiřovalo a upravovalo. Jako součást stavby kapličky měl v roce 1904 Neubauer zadánu také úpravu jejího okolí, včetně přístupové cesty. Po odkopání stráně bylo získané místo upraveno na úroveň stávajícího tržiště a celý prostor odvodněn.

Plánek rozmístění stánků pro hrádecké poutě v roce 1911 kreslil vlašimský městský lesní Volanský.³¹⁾ V popiskách jsou uvedeni jménem a příjmením trhovci i s místem jejich pobytu a sortimentem, s kterým obchodují. Údaje to jsou z mnoha pohledů zajímavé.

Dle očekávání zde bylo 30 prodejních míst s cukrovím a cukrovinkami, další 3 obohatili cukrářský sortiment o perník a pouze 1 o ovoce. Samostatně bylo ovoce prodáváno ve 2 stáncích. Prodejních míst galanterie bylo 12, střížního zboží 4 a kombinace těchto druhů zde byla ve 2 případech. Tou dobou byl na pouti 1 kloboučník. Prodej pouťového zboží nahlásilo 8 kramářů a samostatný prodej obrázků, pravděpodobně svatých, 6 trhovců. V roce 1911 bychom tady našli samostatné prodejce dalšího zboží, a to vždy v jednom zastoupení, kteří prodávali: pohlednice, písničky, modlitební knížky a planety. Našli bychom zde také 2 nožiče a 2 stánky s hračkami. Dále po jednom prodavači voskových výrobků, ale také skleněných korálů, hřebenáře i výrobce soustružených předmětů. K pouti patřilo také občerstvení a tak si bylo možné zajít k 5 výčepům piva, ale pouze k 1 prodavači sodové vody. Řezník tu měl jediný stánek a uzeniny bylo možné zakoupit u 2 pultů. Pravou pouťovou atmosféru dotvářely tou dobou již charakteristické atrakce, kterých bylo na Hrádku překvapivě málo. Viděli bychom tu pouze 1 střelnici, 1 kolotoč a 1 zábavu spočívající v házení kroužků.

Ještě budeme sledovat místa odkud se tou dobou trhovci na Hrádek sjížděli a kolik stánků obsadili. Vlašim 37; Divišov 6; Dolní Kralovice 5; Zbraslavice 5; Příbram 4; Praha 3; Uhlířské Janovice 3; Votice 3; Želiv 3; Domašín 2; Hořepník 2; Humpolec 2; Kamenná Lhota u Postupic 2; Poříčí nad Sázavou 2. Z následujících obcí měl na Hrádku místo vždy jeden trhovce: Benešov, Červená Řečice, Čestín u Uhlířských Janovic, Hamry (?), Chlumeč nad Cidlinou, Chotýšany, Křoví u Velké Byteše, Louňovice (?), Načeradec, Neveklov, Pacov, Soutice, Srbice u Votic a Všechlapy.

Vlašimští zastupitelé měli představu, že také po vzniku republiky se bude vývoj poutí na Hrádku rozvíjet příznivěji. Výpisy z pamětní knihy města však vypovídají o opaku.³²⁾

- Kronika s. 71 – 3. 7. 1920: *Městská rada stanovila poplatky z propůjčených míst při pouti na Hrádku. Vybíráno bude z velkého krámu se zbožím střížním, galanterním nebo cukrářským za jednu pouť 10 Kč, za krám prostřední velikosti 5 Kč, za malý krám 2 Kč a za kolotoč 20 Kč.*
- Kronika s. 72 – 10. 7. 1920: *Vybírání poplatků z místa o poutích na Hrádku se neosvědčilo. Vlašimští i cizí obchodníci stěžovali si, že poplatky jsou příliš vysoké. Městská rada změnila*

své usnesení z 3. 7. 1920, že tyto poplatky nebudou vybírány o každé pouti, ale tato výše jejich platí pro všechny poutě (tj. tři).

▪ Kronika s. 103 – 30. 7. 1921: *Městská rada vlašimská snížila poplatky z míst o hrádeckých poutích pro odpor kramářů a živnostníků. Vybírání poplatků bylo s velkými potížemi. Účast poutníků byla velmi slabá.*

▪ Kronika s. 155 – 23. 5. 1923: *Obec vlašimská jako patron kostela na Hrádku stanovila raději vyšší poplatky za zvonění umíráčkem a události s touto smutnou věcí spojené. Reálně vycházela z toho, že se nebožtíci již nemohou bránit.*

▪ Kronika s. 160 – 18. 7. 1923: *V pokladniče na kapliče nad studánkou v lese u Hrádku vybráno bylo o třech letošních poutích úhrnem 18 Kč od zbožných poutníků. Za tuto částku by se tehdy nemohla na Hrádku zvonit hrana ani dvěma nebožtíkům.*

Nevíme, jak velké poplatky byly placené z místa za cirkus. Majitel a provozovatel cirkusu Štěpán Dvořák si korespondenčním lístkem rezervoval 28. května 1943 stejné místo u kapličky, podobně jako loňského roku.³³⁾

Prozatím jsme se věnovali pouze nahodile okolí kapličky se studánkou. Celý prostor byl neustále upravován a rozšiřován, včetně přístupové cesty. Snaha zcela jistě vycházela z ekonomických tlaků, za kterými byla vidina zisku vlašimské obce. Tato kalkulace vycházela do období vzniku republiky. Nezanedbatelný byl tehdy pohled na estetickou stránku celého prostředí pouti. Již v polovině 19. století byla upravena cesta z Hrádku k Mariánské studánce, ale roku 1889 byla před kapličkou, jak píše Kamarýt, řada *prohlubní, strží, pahrbků tak, aby chůze byla možnou jen po cestě. Téhož roku město Vlašim na návrh faráře dalo místo to zplanýrovati, urovnati, osázeti stromy tak, že nyní poskytuje utěšený pohled a o poutích prostor pro obchodníky, kteří již na Hrádku pro nával místa naléztí nemohli, tak že u kapličky jest nyní „druhá pout“.*³⁴⁾

Jak již víme, prostranství zde bylo znovu rozšířeno a upraveno v roce 1904, kdy byla stavěna kaplička dle návrhu Jindřicha Neubauera. Tehdy docházelo k naplňování toužebných přání P. Františka Věka Kamarýta, který již v roce 1900 předpověděl, že úprava přístupové cesty i celý prostor v okolí studánky s kapličkou budou odpovídajícím způsobem uspokojovat přečetná přání návštěvníků.

Ve sledování hrádecké zeleně nám znovu pomůže citace z vlašimské pamětní knihy, kde čteme. *V městském lese Březině u hrádecké kapličky vysázeno bylo 16 mladých lip. Na stráni pod kapličkou k řece Blanici byl před třemi lety vykácen přerostlý les smrkový a rovinka u kapličky posázena duby, doplněna byla třemi lípami.*³⁵⁾ Situace kolem tzv. Blanické stezky, která navazovala na Novou cestu a vedla z Vlašimi s vyústěním u hrádecké kapličky, jsou zaznamenány i s dalšími souvislostmi Pešoutem.³⁶⁾ Napojení stezek bylo v obecním lese Březina, což byl a je historický vlašimský majetek od roku 1547.

Hrádek byl uznávaným, ale nějaký čas i rozporuplným poutním místem. Nejspíše v době, kdy tady nemohla být veřejně prokazována úcta k Bohorodičce, stoupal zájem poutníků o Hrádek. Snad se tím potvrdilo biblické rčení, že zakázané ovoce chutná nejvíce. To bylo v období po prvním zmiňovaném hrádeckém zázraku, tedy po roce 1763. Růst návštěvnosti překvapivě vzrůstal, zvláště v období, kdy platilo nařízení zemské vlády a arcibiskupské konzistoře, že uctívaná mariánská soška nesměla být vystavena, což bylo v letech 1765 až 1790. Je zcela pravděpodobné, že vyvěrající pramen v lese u Hrádku začal poutníkům nahrazovat zakázanou, ale uctívanou sochu. Na řadě poutních míst byla zázračná vyléčení spojována s vodou, tak se podobná uzdravení začala vztahovat ke studánce, později zvané Mariánská. Následující sloka leccos napoví, ale text se nejspíše týkal jiné lokality. Existují tisky, kde byl zaměněn pouze název místa, ale řada titulů se vyskytuje bez konkrétní lokalizace. *Nábožná píseň k Panně Marii Hradecké*³⁷⁾ je z roku 1801, což znamená, že úcta k sošce Panny Marie Hradecké již mohla být tehdy veřejně prokazovaná. Píseň má patnáct nečíslovaných slok a osmá, kde je výčet některých vyléčených chorob, zní:

*Na tisíce jest zázraků, již toho věku, / jakou milost prokazuje, každému člověku: / nemocné,
slepé i chromé, uzdravuje také němé, / Královna Hradecká.*

Byť je patrné, že Bohorodičku žádali o vyslyšení lidé s různými nemocemi, tak o hrádeckých případech nemáme mnoho zpráv. Podlaha přináší ještě dva následující.³⁸⁾ Roku 1806 princezna Josefína Auerspergová, jsouce těžce nemocna, v prudké horečce polkla železný háček; když jiné prostředky nepomáhaly, podána jí byla voda z této studánky, kterouž v důvěře k P. Marii vypila, načež brzo nebezpečného předmětu byla zbavena. Na památku dala háček ten stříbrem obložit a na sochu P. Marie Hrádecké zavěsiti, dosvědčivši vlastnoručním lístkem psaným roku 1807 dne 20. května na zámku vlašimském onu událost.

Druhý případ je mladší a týká se osoby z nejbližšího hrádeckého okolí: Roku 1822 Anna, manželka Václava Novotného, sedláka ze vsi Nemiže, měla ruku ochromenou. Jednoho dne byvši zbožně přítomna mši sv. v kostele na Hrádku, odebrala se do lesa ke studánce a tam, vzývajíc Rodičku Boží, chorou ruku omyla, a skutečně uzdravení dosáhla.

Dvě z posledních poutních písní, které zveřejňujeme, mají společný název, ale tím však jejich podobnost končí. První tiskl Stanislav Pospíšil v Chrudimi, jehož nákladem byla, nám neznámého roku, píseň vydána.³⁹⁾

2. *Tady jest ta studánka, poutničkové,
po které tak toužilo srdce naše,
protož všichni zvolejme,
o Hrádecká Maria! prozpěvujme.*

3. *Pojďte sem slepí, chromí, neduživí,
k té zázračné studánce bez prodlení,
protož všichni zvolejme,
o Hrádecká Maria! prozpěvujme.*

Mladší, ale volnější variantou *Chvalozpěvu k Panně Marii Hrádecké* je, jak bude zřejmé, *Nábožná píseň k Panně Marii*.⁴⁰⁾ Tisk je z produkce Josefy Bergrové z Litomyšle, kde byl vydán nákladem Terezie Neprašové.

1. *Stotisíckrát budiž pozdravená,
Marie Hradecká růže krásná,
po tobě toužím ve dne v noci,
Maria Hradecká přijď k pomoci.*

2. *Já bídný žebráček tebe hledám,
u tebe velikou pomoc žádám,
neb kdo k tobě jednou přijde,
ten jistě bez pomoci neodejde.*

3. *Tu jedna churavá, chromá byla,
která již dávný čas nechodila,
měla doktorů již více,
Maria jest její spomocnice.*

4. *Měla zdání to od Boha,
by k studánce v krátku přistoupila,
zrovna k jejímu místečku,
kde Maria bydlí v kostelíčku.*

5. *Když k studánce blízko přistoupila,
s tou svatou vodičkou se umyla,
před její obrázkem klesla,
a svou berličku tu zanechala.*

6. *Ta berlička je zde na památku,
by každý poutníček věřil skutku,
jak je Maria milostivá,
každému poutníčku nápomocná.*

7. *Ach kde jsi Maria, kde tě najdu,
a již jsem tě našel v božím chrámu,
na Hradečku si zvolila,
bys je tam poutníčky pozdravila.*

8. *Ach ctěte poutníci všichni se mnou,
ze všech nejkrásnější milenku mou,
na Hradečku se rozloučím,
do tvé svaté vůle se poroučím.*

A m e n.

Přeneseme se do padesátých let 20. století. Tehdy nastala doba, kdy již nebylo možné svobodně vyznávat žádnou víru. Účast na poutích byla tou dobou tichým protestem proti totalitní moci. Režim se snažil putování na poutní místa omezit, pokud se mu vůbec nezdařilo jejich konání různými obstrukcemi zabránit. V době hrádeckých poutí byly konány v okrese Benešov akce, které měly dát zapomenout na tradici náboženských poutí. Jednalo se o mírovou slavnost konanou v přírodním divadle na Konopišti, převážně v termínech hrádeckých poutí a zemědělskou výstavu v Černém lese, která byla pořádána od roku 1960. Na prorožimních slavnostech, byla účast sledována a neúčast sankcionována. Takové poutě umožňovaly nakoupit, ale pouze v tento čas, na trhu nedostatkové zboží.

Připomeňme si alespoň náhodně doložená opatření, která omezovala či znemožňovala proklamovanou náboženskou svobodu. Zamítavé stanovisko vůči pouťovým prodejcům na Hrádku zaujímal odbor obchodu ONV Benešov.⁴¹⁾ Je samozřejmostí, že v popředí donašečů byly stále poutě, kde byl v katastru obce Ctiboř nahlášen autobus SPZ PB 78 – 79. V roce 1985 bylo na Hrádku pět prodejních stánků, jejichž personál, za sympatií kupujících, kritizoval kontrolní opatření, jako snahu o likvidaci poutí na Hrádku.⁴²⁾

Každé poutní místo je obestřeno rouškou tajemství a uchovává si neopakovatelnou atmosféru, která vyzařuje také na Hrádku. Nemocní na těchto posvátných místech prosili o uzdravení a poutníci vyprošovali pomoc i pro své blízké. Počtem přirozeně nevysvětlitelných případů návratu zdraví stoupal věhlas poutního místa a k tomu sloužily také poutní písně.

Je známo, že tisky s náboženskou tematikou tvoří vysoké procento veškeré kramářské produkce, když právě jejich větší část je věnovaná světcům a poutním místům.⁴³⁾ Výrazný počet poutních písní a modliteb z našeho souboru nemá s hrádeckými reáliemi téměř nic společného. Ani tam, kde se hrádecký motiv ozývá při zpřesnění lokalizace Hrádku, není v podstatě původní, a navíc, zvláště u psaní obce Ctiboř, je zkreslující. Nepřesnost a nejednotnost zaznamenáváme i v délce samohlásky a v přídavném jménu, tvořeném ze samotného názvu poutního místa, což bývalo jistě zavádějící. Lze to říci i o tiscích, které se vztahují k Mariánské studánce s kapličkou. Ať tak či onak, poutníci si rádi odnášeli z poutních míst svaté obrázky, písničky a modlitby i další devocionálie, jako vzpomínku pro sebe nebo dárek pro své blízké. Pokud se vyskytovalo na tiscích datování, tak kupující tenkrát upřednostňoval, aby tisk nebyl moc starý. To je pravý opak dnešních odborníků i sběratelů. Staří tiskaři z různých důvodů převážně neuváděli datum, jelikož tím nechtěli zmenšovat prodejnost své produkce. Stručná zmínka o poutních písních zde chtěla pouze připomenout, že je možné jejím pohledem vnímat tehdejší dění.

Pokud zde přímo nezaznělo těsné sepětí celého Podblanicka s Hrádkem, potom to snad napraví Košnářova slova.⁴⁴⁾ *Ležít Hrádek malou hodinu severovýchodně od města Vlašimi povýšeno na malém ostrohu, který obtéká říčka Blanice, jež klikatým svým směrem tvoří malebné zátočiny, vinouc se brzy lesy, brzy hlubokými úvaly; vlny její šumí tajemně, jakoby nesly pozdrav od Blanika, v němž dle staré pověsti čekají blaničtí rytíři na vhodnou dobu, aby vlast naši pozvedli na výši staré české slávy ...*A doznívá velebný a vzorný zpěv sboru poutníků:

Podblanického lidu Máti, rač nám požehnání dáti.

*

POZNÁMKY

- ¹⁾ P. Antonín Norbert Vlasák (* 19. ledna 1812 ve Vlašimi – † 7. prosince 1901 tamtéž), *Okres vlašimský*. Praha 1874, s. 74 a 76.
- ²⁾ P. František Věk Kamarýt (* 8. února 1854 ve Chmelné u Čechtíc – † 5. listopadu 1921 ve Vlašimi), *Hrádek u Vlašimi. Poutní mariánské místo v Čechách*. Brno 1900, s. 14.
- ³⁾ Knihovna Národního muzea (dále KNM) sign. R. Hlava 6238 *Truchlivý příběh o jedné Dívčicy, která byla v jednom lese aukladně od dvauch zbujniku zabita, ale skrze její vždy horlivé vzyvání k Panně Marii Svatohradeckej svého Ducha nevy pustila dříveji, až po obdržení velebné svátosti, což[!] každý z této Písně vyrozumí*. Další varianta sign. KNM R. Hlava 6239. Zvláštní poděkování za podporu této práce patří ředitelce KNM Marii Širové a kurátorům tamní sbírky kramářských písní Ivě Strašilové a Michalu Klackovi.
- ⁴⁾ Zdeněk Tobolka (red.), *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*. Pod číslem 14 519 *Truchlivý Příběh, o jedné Dívčicy, která byla v jednom lese[!] aukladně od dvauch zbujníků zabyta, ale skrze její vždy horlivé vzyvání k panně Marii svatohorskéj svého ducha nevy pustila dříveji, až po obdržení velebné svátosti, což každý[!] z této písně vyrozumí*.
- ⁵⁾ Korec František a Korec Tomáš, *Poutnická kniha*. Brno 1893.
- ⁶⁾ KNM sign. R. Hlava 6243 *Nová Píseň k Nejsvětější Rodičce Boží k Panně Marii Hradecký, v kraji Kauřimským blíž Města Vlašim, kdež se velkými Milostmi stkví*. Litomyšl 1767.
- ⁷⁾ Soukromá sbírka Josef Matoušek, *Hrádecká poutní píseň*. Praha 1950.
- ⁸⁾ Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství, karton 2634.
- ⁹⁾ Kalista Zdeněk, *Česká barokní pouť (K religiozitě českého lidu v barokní době)*. Michaela Horáková (ed.), Žďár nad Sázavou 2001. Jiří Fiala – Marie Sobotková, *Vznik kultu Panny Marie Svatokopecké a jeho reflexe v kramářských písních*. Český lid r. 86, 1999, č. 1, s. 61.
- ¹⁰⁾ KNM sign. KP N 50-1 *Nábožná píseň k Panně Marii Hrádecké*. Tábor 1856.
- ¹¹⁾ KNM sign. KP2051 *Nábožná píseň k Panně Marii svato Hradecké*. 1848.
- ¹²⁾ Kamarýt V. František, c. d., s. 22.
- ¹³⁾ KNM sign. KP 215 (1854); KP 2371 (1855) a R. Hlava 6240 (1855) defekt *Píseň k Panně Marii zpomocnici křesťanův*.
- ¹⁴⁾ KNM sign. KP 2375 a R. Hlava 192 *Chvalozpěv k Panně Marii Hrádecké*. Chrudim 1862.
- ¹⁵⁾ Můžeme konstatovat, že u hrádeckých tisků nikde nenalézáme vyobrazení, které by vycházelo z pravé podoby hrádecké Orodovnice. Zjištění se vzdáleně netýká jedné grafiky, kterou spatřujeme na volném lístku, dvou titulních stránkách modliteb a jedné poutní písně. Veškeré uvedené tituly mají stejný výtvarný motiv vycházející z údajné hrádecké Vera Effigies, což je, nebo má být, pravá podoba.
 - Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství karton 2634. Devoční lístek z přelomu 18. a 19. století *B. V. MARIE HRADECENSIS*.
 - KNM – R. Hlava, modlitby bez sign. *B. V. MARIE HRADECENSIS*.
 - KNM sign. R. Hlava 6234 *Vroucná píseň k Panně Marii Hrádecké*. Vytiskeno v Kutné Hoře 1806.
 - Muzeum Jindřichohradecka Jindřichův Hradec inv. č. K 3774. *Modlitba (B. V. Hradecensis)*.
- ¹⁶⁾ Kamarýt V. František, c. d., s. 23.
- ¹⁷⁾ Slavík František August, *Město Domašín a jeho okolí*. Rukopis datovaný 26. ledna 1969, který má na s. 239 v kapitole C název Okres vlašimský, kde je na s. 325 uveden Hrádek. Archiv CHKO Blaník (xerox rukopisu).
- ¹⁸⁾ Pamětní kniha fary domašínské. I., s. 174. Nejen za umožnění studia uvedené kroniky patří poděkování P. Janu Dlouhému z Vlašimi.
- ¹⁹⁾ Slavík František August, *Dějiny Domašína jeho farní osady a bývalého statku v Tábořsku*. Vlašim 1994.
- ²⁰⁾ SOKA Benešov, OA Domašín, kniha 4, inv. č. 12. Matrika obecní (asi z roku 1850).
- ²¹⁾ SOA Praha, matrika narozených Domašína 3, list 7.
- ²²⁾ SOA Praha, matrika narozených Domašína 3, list 22.
- ²³⁾ SOKA Benešov, OA Domašín, Matrika obecní, inv. č. 12, kniha č. 4. Řada křestních jmen i příjmení je psána německy a údaje jsou torzovitě, nedůsledně a nejednotné.
- ²⁴⁾ Kamarýt V. František, c. d., s. 22.
- ²⁵⁾ Soukromá sbírka. Dopisnice má ještě dlouhou adresu.
- ²⁶⁾ SOKA Benešov, AM Vlašim, karton 60, inv. č. VII / 3 / 1900.
- ²⁷⁾ SOKA Benešov, AM Vlašim, karton 60, inv. č. VII / 3 / 1904.
- ²⁸⁾ Hostek Jiří, *Stavitel ing. Jindřich Neubauer*. Zpravodaj města Vlašimi r. 16, 2001, s. 4.
- ²⁹⁾ Pouzar Jaroslav, *Podblanickou minulostí. Kapitoly z historie Vlašimi a okolí*. Praha 1996, s. 55.
- ³⁰⁾ Kamarýt V. František, c. d., s. 24.
- ³¹⁾ SOKA Benešov, AM Vlašim, karton 60, inv. č. VII / 3 1911 / 1.
- ³²⁾ Obecní kronika města Vlašimě. III. (z let 1918 – 1935).
- ³³⁾ SOKA Benešov, AM Vlašim, karton 128 / VII / 1943.
- ³⁴⁾ Kamarýt V. František, c. d., s. 22.

- ³⁵⁾ Obecní kronika města Vlašimě. III. (z let 1918 – 1935); s. 436. Zápis je z 19. února 1931.
- ³⁶⁾ Pešout Pavel, *Obnova vycházkových cest kolem města (II. část)*. Zpravodaj města Vlašimi 2003, č. 10, s. 15.
- ³⁷⁾ Knihovna Muzea Podblanicka *Nábožná píseň k Panně Marii Hradecké*. 1801.
- ³⁸⁾ Podlaha Antonín, *Posvátná místa království českého*. Díl 3. Vikariáty Kralovický, Vlašimský, Zbraslavský. Praha 1909, s. 134.
- ³⁹⁾ KNM sign. R. Hlava 193 *Nábožná píseň k Panně Marii Hradecké*. Chrudim.
- ⁴⁰⁾ KNM sign. R. Hlava 191 *Nábožná píseň k Panně Marii Hradecké*. Litomyšl.
- ⁴¹⁾ SOKA Benešov, fond ONV Benešov, církevní odbor. Karton korespondence 1978 – 1980. Č. j. 153 / 79.
- ⁴²⁾ SOKA Benešov, fond ONV Benešov, církevní odbor. Karton 2, 1985. Č. j. TVC (= tajemník pro věci církevní) – 114.
- ⁴³⁾ Beneš Bohuslav, *Příspěvek k poetice českých kramářských písní I*. Zpravodajsko-historické písně. Český lid r. 53, 1966, č. 4, s. 185.
- Týž, *Náboženská tematika a světci v kramářských tiscích a písních*. In *Světci v lidové tradici*, ed. Ludmila Tarclová. Uherské Hradiště 1995, s. 179. Zde autor zpřesňuje svá uvažování o nábožensky orientovaných skladbách kolportovaných většinou na poutích.
- ⁴⁴⁾ Košnář Julius, *Poutnická místa a památné svatyně*. Praha 1904, s. 62.
-

Vypracoval: RADKO BÍLEK

